

Язык / Language:

Ukrainian

English

Гендерні студії в Україні: довгий шлях від 90-х до сьогодні

Текст: Анастасія Пастушок, Тамара Марценюк

Ілюстрації: Тетяна Корнєєва

tags: Исследования, СССР, Украина

Розпад Радянського Союзу став початком нового періоду в історії всіх країн колишнього комуністичного блоку, в тому числі України. Цей період характеризується ідеологічним, політичним та економічним поворотом до лібералізації та демократизації суспільства, який разом з переосмисленням соціальних та політичних норм створив нові мотиви політичних дебатів та нові академічні галузі. Гендерні студії стали однією з нових галузей, що з'явилася в наукових колах на початку 90-х, і на сьогодні розвилася до достатньо інституціоналізованого напрямку. В Україні, як і в інших країнах колишнього соціалістичного блоку в декаду 1990-2000, гендер пройшов шлях "від статусу абсолютного теоретичного нововведення до інституційно затвердженої галузі експертизи, визнаної в академічних колах і в просторі політичних рішень" (Cîrstoce, 2019, p. 12).

Як все почалося: "одинокі воїтельки" від літератури до соціології

Феміністичні теми прийшли до пострадянської української науки з літературознавчого напрямку. Так розпочалося те, що Людмила Смоляр, історикиня і директорка Одеського наукового центру жіночих досліджень, назвала першим з двох етапів розвитку жіночих і гендерних студій в Україні. Цей етап (початок 1990-х - 1995) характеризувався перетворенням жіночих студій на незалежні дослідницькі програми (Марценюк, 2018, ст. 284). Соломія Павличко (1958-1999), докторка філологічних наук і професорка Києво-Могилянської академії, була першопроходецею гендерних досліджень в Україні і натхненням для багатьох феміністок-науковиць першого покоління. В її статті "Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа?" (1991) вона поставила питання необхідності включення феміністичної методології до соціальних і гуманітарних досліджень в Україні. Вона була першою, хто "говорила про фемінізм як напрям, ідеологію, методологію" (Гендер в деталях, 2018).

Тетяна Гундорова, феміністка і літературна критициня, згадувала у нещодавньому інтерв'ю: "На початку 1990-х я, як дослідниця, почувала себе у тупику, у вакуумі, адже мені дійсно не вистачало нових підходів та методологій. Досягнення того часу не влаштовували мене. Я прагнула зрозуміти, як склалася ситуація на Заході: що розвивається там, які напрями та методології. [...] Я працювала в одному відділі з Соломією Павличко, і саме вона продемонструвала гендерній критиці в Україні нові шляхи" (Гендер в деталях, 2018).

Соломія Павличко разом з Тамарою Гундоровою, Вірою Агеевою та Наталкою Шумило ініціювали створення "Феміністичного семінару" - групи, яка була започаткована в Літературному інституті Національної Академії наук України у вересні 1990 року щоб розробити погляд на українську культуру з позиції феміністичного аналізу (Феміністичний семінар, 1991, ст. 10). Вищезгадані дослідниці пізніше також створили спеціальну рубрику "Феміністичний семінар" у журналі "Слово і час" (1991).

На протязі 90-х років ці віддані вчені працювали над встановленням нового напрямку літературознавчих досліджень. І хоча їхні колеги часто ставилися до них зі скепсисом, обмеженістю і навіть підозрою, результати їхнього інтелектуального розвитку виявилися достатньо плідними. Серед прикладів робіт авторок є монографії "Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму" Віри Агеєвої (2003), "Femina melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської" Тамари Гундорової (2002) та багато інших.

У другій половині 90-х (1995-2002) почалася інтеграція жіночих досліджень у систему вищої освіти. За Людмилою Смоляр, це відзначило другий етап розвитку жіночих та гендерних студій в Україні (Марценюк, 2018, ст. 284-285). Було відкрито декілька центрів гендерних досліджень та чимало університетських курсів з цієї теми. Найбільш впливовими центрами гендерних досліджень були: Харківський центр гендерних досліджень, створений у 1994 Іриною та Сергієм Жеребкініми для популяризації та введення гендерних та жіночих студій у пострадянську вищу освіту; Одеський науковий центр жіночих досліджень, створений у 1994 році Людмилою Смоляр; Всеукраїнський жіночий центр інформації та соціо-економічної адаптації (1995); Київський дослідницький та гендерно консультативний центр (1996); Київський центр гендерних досліджень при Інституті літератури був сформований під керівництвом Ніли Зборовської у 1998; ГО Дослідницький центр "Жінка та суспільство" (1999) у Львові, головою якого стала історикиня Оксана Кісь. Остання також розробила курси з гендерних студій та викладала їх деякий час у Львівському національному університеті.

Наприкінці 90-х також був відкритий перший навчальний курс з гендерних питань у Національному університеті "Києво-Могилянська Академія". Курс "Вступ до гендерних студій", вперше викладений Світлою Оксамитною у 1997-1998 на кафедрі соціології, досі є частиною навчального процесу в університеті кожного академічного року (серед багатьох інших).

Незважаючи на те, що гендерні дослідження в Україні почали швидко інституціоналізуватися завдяки академічним курсам і дослідницьким центрам, самим дослідницям часто не вистачало знань з гендерних питань. Офіційна освіта в Україні давала дуже мало можливостей отримати ці знання, здебільшого такі варіанти були неформальними. **Одним з найбільш відомих місць отримання свіжої інформації з напрямку гендерних студій, спілкування та обміну досвідом з товаришками, були літні школи гендерних досліджень у Форосі, Крим, що їх проводив Харківський центр гендерних досліджень з 1997 по 2009 (Харківський центр гендерних досліджень, 2020).** Історикиня Оксана Кісь, одна з учасниць перших літніх шкіл, згадує: "На цих школах нам видавали "читанки" - фотокопії базових робіт західної феміністичної думки, які інакше неможливо було дістати. У Форосі ми також отримували пакунок книжок з гендерних питань, включаючи декілька випусків журналу "Gender Studies". Тоді це було справжнім скарбом. [...] В ті часи це було дуже вагомим. Дослідниці з пострадянських країн збиралися разом, і всім нам було надважливо відчувати, що ми маємо спільне середовище. Адже фактично всі ми, хто працювали з феміністичними або гендерними дослідженнями, були самотніми воїтельками в наших закладах" (Гендер в деталях, 2019).

Роль зарубіжної освіти та науки, української діаспори та міжнародних донорів

Згадуючи гендерні дослідження в Україні, маємо відмітити три фактори, які відігравали і досі відіграють у цьому питанні значну роль: західна освіта дослідниць, що розробляли жіночі студії, вплив діаспори та підтримку міжнародних донорів. Можливість навчатися за кордоном дала українським дослідницям шанс наукового розвитку у царині гендерних студій і доступ до численних книжок, які ще не були перекладені українською. Наприклад, Тамара Гундорова згадує (Гендер в деталях, 2018), що Соломія Павличко проходила інтернатуру в Канаді десь у 1990, звідти вона привезла експертизу з наукового фемінізму і багато книжок. Сама Гундорова теж брала участь у багатьох інтернатурах за кордоном, і отримала стипендію Фулбрайта у 1997 (і вдруге у 2009). Соціологиня Світлана Оксамитна навчалася у США, коли закінчувала отримувати свою ступінь докторки філософії у 1991, і, за її словами, мала доступ до масиву “зарубіжної соціологічної літератури, у тому числі на гендерні теми” (Гендер в деталях, 2018).

Багато дослідниць з 90-х по сьогодні прийшли до академічного фемінізму через свою “міжнародну соціалізацію”. Навчання за кордоном дало їм можливість познайомитися з сучасною літературою на гендерну тематику з їхніх галузей знань, а потім адаптувати ці новинки до українського контексту, створивши щось насправді модерне і революційне для української науки. Нестача офіційної спеціалізації в гендерних дослідженнях в українських університетах робить цей алгоритм і сьогодні таким же релевантним, як у 90-ті, навіть після майже 30 років важкої праці відданих темі вчених.

У 90-ті також вельми значним був вплив дослідниць з української діаспори в США та Канаді. Такі вчені як Марта Богачевська-Хом'як і Мар'яна Рубчак видавали книжки, що мали широку популярність серед науковиць. Для багатьох із них ці публікації були не тільки першими феміністичними працями, доступними українською, але й першими, що фокусувалися на українському контексті: вивчали жінок в історії України, досліджували та описували жіночий активізм 90-х, аналізували фемінізм та матріархальні традиції в українській культурі. Окрім того, що дослідниці з української діаспори передавали знання про українську жіночу історію та активізм до своїх західних університетів, вони також докладали багато зусиль для зміцнення гендерних студій в Україні. І Мар'яна Рубчак, і Марта Богачевська-Хом'як були лекторками на Літніх школах у Форосі. Вони близько товаришували з першим поколінням феміністок і демонстрували свою підтримку не тільки в академічній, але й у політичній галузі (Гендер в деталях, 2018a).

Через слабкі дослідницькі та видавничі ресурси українських університетів і низький суспільний інтерес до гендерних студій часто саме вчені з діаспори ставали редакторками антологій (Гендер в деталях, 2019a), які описували різноманітні гендерні питання в Україні і давали можливість українським дослідницям сучасного гендерного напрямку демонструвати свою роботу міжнародній спільноті. Серед цих робіт ми згадаємо першу західну публікацію про гендер і політику в Україні, яка вийшла у 2012 році в Канаді і мала назву “Gender, politics and society in Ukraine” (редакторки Олена Ганьківська та Анастасія Сальникова), і найсвіжішу збірку, опубліковану у 2015 році в США, “New imaginaries: juvenile reinvention of the cultural paradigm of Ukraine” (редакторка Маріан Дж. Рубчак).

Ще один важливий фактор, на який треба звернути увагу при аналізі гендерних студій в Україні, це донорська підтримка. Іноземне фінансування значно впливало і досі впливає на розповсюдження практики гендерних досліджень. Наприклад, літні школи в Форосі фінансував Фонд МакАртура; ГО “Дослідницький центр “Жінка і суспільство” у Львові працював завдяки малому гранту від “Renaissance Foundation”; міждисциплінарна магістерська програма з культурології та соціології в Національному Університеті ім. Івана Франка у Львові (2003-2007) існувала завдяки фінансуванню Фонду Відкритого Суспільства. Більш свіжі приклади - це створення так званої Лекційної школи з жіночих студій у Українському католицькому університеті у 2012 році, фінансоване Українською Національною жіночою лігою Америки (UNWLA). У 2018 році Лекційна школа була переформована у Центр жіночих досліджень UNWLA (Центр жіночих досліджень UNWLA, 2020).

Зміни у гендерних студіях в Україні у 21 столітті

Якщо порівнювати гендерні дослідження у 90-х та сьогодні, найбільш помітною відмінністю буде певний рівень зрілості, що характеризує цей напрям у наш час. Якщо у 90-ті, як пише Оксана Кісь, “дослідниці оволодівали досягненнями західної феміністичної думки в експрес-режимі” (Гендер в деталях, 2019с), то зараз українська гендерна наука вже розглядає актуальні питання сучасного фемінізму і може дозволити собі не тільки доганяти Захід, але й

розвиватися паралельно з міжнародними ідеями і концептами. Тамара Гундорова також відмітила різноманітність питань, на яких фокусуються гендерні дослідження, порівняно з 90-ми. Вона пише, що зараз увага приділяється квір-теорії, дослідженням маскулінності тощо (Гендер в деталях, 2018с). Одним з найпомітніших прикладів цього є Східноєвропейський журнал феміністичних та квір-студій “Критика феміністична” (“Критика феміністична”, 2020), що виходить з 2018 року під керівництвом його головних редакторок - українських науковиць Марії Маєрчик та Ольги Плахотнік. Цей часопис торкається проблем східноєвропейського регіону, беручи до уваги спільну історію країн Східної Європи і деякі схожі тренди, пов’язані з радянським минулим.

Гендерні студії - це міждисциплінарний науковий напрям, який поєднує такі дисципліни, як літературна критика, соціологія, історія, антропологія та багато інших. В 90-ті вчені часто працювали над гендерними питаннями всередині своїх дисциплін, не маючи на думці чіткого профілю і меж дисципліни гендерних досліджень. Наприклад, Оксана Кісь згадує, що “у 1990-ті та 2000-ні всі були залучені до всього. Так, існувала певна універсальна енциклопедична версія дослідницької гендерних студій, але насправді ті, хто вивчали жіночу історію, одночасно мали справу з питаннями і соціології, і політології, і активізму, і взагалі всього, що можна було уявити” (Гендер в деталях, 2019с). Сьогодні маємо чітку диференціацію між напрямками і тим, як гендерні дослідження виглядають у рамках кожного з них.

Прогрес також очевидний, коли аналізуєш процес інституціоналізації гендерних студій в університетах. З 2010 року кафедри гендерних студій з’явилися у п’яти закладах: Національному університеті “Острозька академія”, Національному педагогічному університеті ім. Драгоманова, Тернопільському національному педагогічному університеті, Сумському державному педагогічному університеті та Університеті освітнього менеджменту. Донорська підтримка зіграла в цьому велику роль - кафедри отримували фінансування від Європейського союзу. До того ж, були відкриті три освітні центри: в Маріупольському державному гуманітарному університеті, у Київському національному економічному університеті і у Прикарпатському національному університеті (Гендер в деталях, 2019b). Ми вже згадували Центр жіночих досліджень в Українському католицькому університеті, відкритий у 2012 році і переіменований у 2018 році. У 2012 році представниця Харківського національного гендерного ресурсного центру в партнерстві з Фондом Фрідріха Еберта в Україні ініціювала створення Всеукраїнської мережі центрів гендерної освіти. Її основним фокусом стала модернізація системи вищої освіти та боротьба проти дискримінації в освітніх установах (Гендер в деталях, 2017).

У 2017 на факультеті соціології Національного університету імені Тараса Шевченка в Києві була відкрита перша магістерська програма “Гендерні студії” (Магістерська освітня програма “Гендерні студії”, 2020). Програма створена в співробітництві з Лундським університетом (Швеція) і передбачає отримання двох дипломів - шведського та українського. Однак тільки у шведському дипломі є відмітка про ступінь у гендерних дослідженнях. Український диплом насправді передбачає тільки ступінь у соціології.

Через нестачу державної підтримки науки загалом і гендерних студій зокрема, багато з вищезгаданих досягнень стали можливими завдяки індивідуальній ініціативі наполегливих учених. Хоча може здаватися, що гендерні студії вже широко визнають в академічних колах, насправді, вони досі не інституціоналізовані на всіх рівнях. Незважаючи на те, що кількість вчених, що працюють у цьому напрямку, постійно росте, наразі немає кафедри гендерної соціології в Інституті соціології, а професійна асоціація в цій галузі існує лише одна - Українська асоціація дослідників жіночої історії. Це недержавна організація професійних істориків та історикинь, заснована у 2010 році під керівництвом Оксани Кісь (УАДЖІ, 2020). Ця асоціація включає в себе і молодші, і старші покоління дослідників та дослідниць жіночої історії. Декілька центрів гендерних досліджень, відкритих наприкінці 90-х, досі існують, але мають менше впливу, і є більш локально орієнтованими.

Висновки та подальші питання для розробки

Отже, гендерні студії в Україні еволюціонували від академічної новинки, що цікавила лише декількох дослідниць, до частково інституціоналізованого наукового напрямку, який став невід’ємною частиною таких дисциплін як соціологія, історія, літературознавство та інші, і ввійшов до навчального плану багатьох університетів.

Тим часом, до повної інституціоналізації та визнання досі довгий шлях. Міністерство освіти та науки України досі не дуже помічає гендерні студії. Студенти не можуть отримати ступінь бакалавра, магістра або кандидата наук з цієї дисципліни. Крім того, у деяких університетах є навчальні курси з антигендерних тем і просування теорій статевих

Джерела:

1. Cîrstocea, I. (2019). La fin de la femme rouge ? Fabriques transnationales du genre après la chute du Mur. Rennes, Presses universitaires de Rennes.
2. Feminist Critique (2020). East European Journal on Feminist and Queer Studies. [URL](#)
3. Feminist seminar (1991). Word and time, 6, 10-29. [URL](#)
4. Gender in details (2017, May 30). All-Ukrainian network of gender education centers: a comprehensive approach to the implementation of gender equality. Information collected by Nataliia Tonkyh. [URL](#)
5. Gender in details (2019a, October 22). Collection of English literature on gender issues in Ukraine by Anne Kristiansen. Books and Anthologies. [URL](#)
6. Gender in details (2019b, April 10). Interview of Tamara Martsenyuk with Larysa Kobelyanska on the results of gender projects in Ukraine. [URL](#)
7. Gender in details (2019c, February 21). Interview of Tamara Martsenyuk with Oksana Kis on feminist history and anthropology. [URL](#)
8. Gender in details (2018a, June 26). Interview of Tamara Martsenyuk with Mariana Rubchak about feminist ideas and the image of Beregynia in Ukrainian society. [URL](#)
9. Gender in details (2018b, March 13). Interview of Tamara Martsenyuk with Svitlana Oksamytna on academic feminism and gender sociology. [URL](#)
10. Gender in details (2018c, May 7). Interview of Tamara Martsenyuk with Tamara Hundorova on feminist topics in Ukrainian literature. Gender in details. [URL](#)
11. Kharkiv Center of Gender Studies (2020). [URL](#)
12. Martsenyuk, T. (2018). Why We Should not Be Afraid of Feminism. Kyiv, Komora.
13. MA program "Gender Studies" (2020). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Faculty of Sociology. [URL](#)
14. UARWH (2020). [URL](#)
15. UNWLA Center for Women's Studies (2020). [URL](#)

Read more:

"Let the girls do something": reflections on post-Soviet gender studies

Problems of trans* and queer-activism on the post-Soviet space

Mountains of Minecraft, bundles of feminisms and the assembly of fields, or Several ways to distinguish Deleuze from Castaneda

Problems with translation, or this Other that are afraid of?

